

עורכים: עוזי רבי, טלי טוני מרקו

כרך 11, גיליון מס' 5, 5 במאי 2021

הערבים בישראל והסכמי הנורמליזציה בין ישראל למדינות ערב*

אריק רודניצקי*

מבוא היסטורי

באפריל 1965 נשאל סוף א-דין זועבי, ראש העיר נצרת דאז אשר גם כיהן בכנסת מימיה הראשונים של המדינה, מה לדעתו עשוי להיות מקומם של הערבים בישראל בתהליך השלום. זועבי השיב בייאוש: "אנחנו אפס. כלום. אף אחד לא מתייעץ איתנו בענייני מדיניות חוץ. אנחנו צריכים להיות גשר לשלום, צריכים לצעוק כל היום שלום! [...] אבל אף אחד בראש המדינה לא רוצה להתייעץ איתנו בשאלות הללו, לכן אנחנו לא יכולים לעשות שום דבר. לו זה היה אחרת, יתכן שערביי ישראל היו תורמים לכך".¹

התפיסה הרואה בערבים בישראל "גשר לשלום" טופחה בשנות ה-50 על-ידי אנשי השמאל הישראלי, ובהם אנשי המפלגה הקומוניסטית, ולאחר מכן גם בידי גורמי ממשל. ההנחה הייתה שהערבים בישראל, על יסוד היכרותם האינטימית עם החברה היהודית, יוכלו לנפץ מיתוסים שליליים שהצטברו מעברו השני של הגבול ביחס לישראל. אלא שהחיבור המחודש בין הערבים בישראל לבני עמם הפלסטינים בעקבות מלחמת 1967 גרם לחיזוק הזהות הלאומית הפלסטינית

* מאמר זה הוא גירסה מעובדת ומורחבת למאמר:

Arik Rudnitzky, "The Arab Minority in Israel and the Normalization Agreements with Arab Countries", In: Brandon Friedman (editor), *The New Normal? Arab States and Normalization with Israel* (Jerusalem: Konrad-Adenauer-Stiftung Israel Office, 2021), pp. 31-34.

* ד"ר אריק רודניצקי הוא מנהל הפרויקטים של תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי במרכז משה דיין וחוקר את החברה הערבית בישראל בשני העשורים האחרונים.

¹ מצוטט אצל: שרה אוסצקי-לזר ואסעד גאנם, **תפיסת השלום של הערבים בישראל** (גבעת חביבה: המכון לחקר השלום, ספטמבר 1993).

ולגישה ביקורתית יותר שלהם כלפי האזרחות הישראלית, וממילא גם כלפי תפיסת "הגשר לשלום".²

בשנות ה-70 וה-80 פינתה תפיסת "הגשר לשלום" את מקומה לסיסמת "השלום והשוויון" שטבעה המפלגה הקומוניסטית (רק"ח), הגורם הפוליטי הבכיר ברחוב הערבי באותם ימים. המפלגה הקומוניסטית כרכה את המאבק למען השלום, שהתבטא בתמיכה במאבקו הלאומי של אש"ף להקמת מדינה פלסטינית בשטחי 1967, עם המאבק לשוויון אזרחי בין ערבים ליהודים בתוך הקו הירוק. אלא שבעקבות הסכם אוסלו ב-1993 התערערה גם משוואת "השלום והשוויון". הערבים בישראל הבינו כי בשטחים הולך ומתגבש הסדר מדיני בין ישראל לפלסטינים, ולכן מאבקים החל להתמקד בשוויון אזרחי – וגם לאומי – בתוך גבולות המדינה.

מבחינה היסטורית, עיסוקם של מנהיגי הציבור הערבי בשאלת השלום נגזר תמיד מן הפרספקטיבה הפלסטינית. מסיבה זו הם התנגדו להסכם השלום שנחתם בין ישראל למצרים באפריל 1979 אשר כלל אפשרות להענקת אוטונומיה לתושבים הפלסטינים בשטחים. הם כינו את הסכם השלום "הסכם בגידה" ואת הנשיא המצרי, אנור א-סאדאת, "סוכן האימפריאליזם". תופיק זיאד, ממנהיגי המפלגה הקומוניסטית אשר כיהן כראש העיר נצרת באותה תקופה, תיאר את ההסכם במילים "מזימה אימפריאליסטית נפשעת נגד העם הפלסטיני, נגד עמי ערב, ונגד המשטרים הפרוגרסיביים באזור".³ לעומת זאת, היחס להסכם השלום שנחתם עם ירדן באוקטובר 1994 היה שונה לגמרי, והמנהיגות הפוליטית של הציבור הערבי תמכה בו.⁴ הסיבה לכך הייתה שההתקדמות לשלום עם ירדן התאפשרה בזכות הסכמי אוסלו שנחתמו שנה קודם לכן ובמסגרתם הכירה מדינת ישראל באש"ף.

עמדת המנהיגות הפוליטית והדתית: ביקורת על הסכמי הנורמליזציה

הפרסום הפומבי בקיץ 2020 בעניין הסכמי הנורמליזציה בין ישראל למדינות ערביות ("הסכמי אברהם") לא נפל על הציבור הערבי בהפתעה. איחוד האמירויות ומרוקו תמכו ב"עסקת המאה" שפורסמה בינואר אותה שנה ובכך נתנו רמז פומבי לחימום יחסיהן עם ישראל. המנהיגות הפוליטית של הציבור הערבי הצביעה על המכנה המשותף ל"עסקת המאה" ולהסכמי הנורמליזציה: היא הביעה התנגדות חריפה להסכמים הללו בנימוק שהם פוגעים בבעיה הפלסטינית. מסיבה זו,

² אלי רכס, "ערביי ישראל כגשר לשלום – גלגוליה של תפיסה", **המזרח החדש**, ל"ז (תשנ"ה, 1995), עמ' 79 – 86.
³ אלכסנדר יעקובסון, "מישהו זוכר שבגין הציע לפלסטינים אזרחות ישראלית?", **הארץ**, 10 באוקטובר 2020, נצפה ב-2 באפריל 2021.
⁴ ראו דברי ח"כ האשם מחאמיד (חד"ש) בדיון שנערך בכנסת בחלוף שבוע לחתימת הסכם השלום עם ירדן: **הודעת הממשלה על חוזה השלום בין מדינת ישראל לבין הממלכה האשמית של ירדן**, הישיבה ה-262 של הכנסת ה-13, **אתר הכנסת**, 25 באוקטובר 1994.

בהצבעות שנערכו בסתיו 2020 בכנסת על אישור הסכמי אברהם, כל נציגי המפלגות הערביות החברות ברשימה המשותפת הצביעו נגד.

למחרת החתימה על הסכמי הנורמליזציה במדשאות הבית הלבן אמר אימן עודה, יו"ר הרשימה המשותפת: "עוד יגיע היום שבו נחגוג את השלום – אבל היום הזה עוד לא הגיע. הכיבוש ימשיך גם מחר, פלסטינים יחיו תחת משטר צבאי, מתנחלים ימשיכו לגזול מהם אדמות וחייילים ימשיכו לעמוד במחסומים ולהיכנס לבתיהם. הטקס המפואר בושינגטון הוא לא הסכם שלום היסטורי אלא עסקת נשק היסטורית".⁵ ביקורת הופנתה לשליטי האמירויות ובחריין שחתמו הסכם עם ישראל תוך התעלמות מוחלטת מרצון העמים בארצותיהם. ג'מאל זחאלקה, מראשי מפלגת בל"ד, אמר: "ישראל, איחוד האמירויות הערביות ובחריין יכולות ללמוד הרבה אחת מהשנייה – כולן מדינות אפרטהייד. ההבדל בין השלוש הוא שהאפרטהייד הישראלי מוגדר דמוקרטיה, האפרטהייד של בחריין מוגדר מלוכה, ואילו האפרטהייד באמירויות מוגדר משטר מודרני, פתוח ולא דמוקרטי. [...] אם מישהו יעשה עכשיו סקר דעת קהל בבחריין או בסעודיה או בעומאן, הוא ימצא שרוב מוחץ מהציבור מתנגד להסכמים עם ישראל ולהפקרת הפלסטינים".⁶ זחאלקה גם ביקר את חתימת הסכם הנורמליזציה עם סודאן וקרא לעם הסודאני להדיח את ממשלת סודאן מהשלטון לאות התנגדות על ההסכם.⁷ אחמד חאזם, פרשן פוליטי המקורב למפלגות הערביות, הטעים כי "במדינות המערב באופן כללי, העם מסכים עם החלטות הפוליטיות של המשטר, אולם במקרה הערבי ההפך הגמור, ובייחוד בכל הקשור לעניין הפלסטיני ולהכרה בישראל".⁸

עמדה ביקורתית על ההסכמים נשמעה גם מפייהם של אנשי התנועה האסלאמית, אשר השתיתו את התנגדותם על נימוקים דתיים. שיח' אבראהים צרצור, מראשי הפלג הדרומי (הפרלמנטארי) של התנועה האסלאמית שכיהן בעבר כחבר כנסת, טען כי אין שום הצדקה להסכם בין ישראל לאמירויות – לא פוליטית, לא מוסרית, לא חברתית, לא כלכלית, לא ביטחונית או צבאית, ומעל הכל – לא דתית. לטענתו, השימוש בהסכם חודיבייה ההיסטורי להצדקת הנורמליזציה עם ישראל הוא מוטעה, שכן הנביא מוחמד כלל לא ביקש לנרמל את יחסיו עם התושבים הכופרים במכה ואף לא הכיר בשלטונם בעיר. צרצור פסק כי הנורמליזציה עם ישראל היא לא פחות מאשר "בגידה בעקרונות היסוד הדתיים והלאומיים", שכן ישראל מסרבת ליישם את החלטות האו"ם הנוגעות

⁵ "ח"כ עודה: הטקס בבית הלבן הוא לא הסכם שלום היסטורי אלא עסקת נשק היסטורית", אתר המפלגה הקומוניסטית הישראלית, 16 בספטמבר 2020, נצפה ב-2 באפריל 2021.

⁶ ג'מאל זחאלקה, "אנו הפלסטינים זקוקים לכוח פוליטי חדש שמדבר על צדק ושוויון", אתר שיחה מקומית, 9 בספטמבר 2020, נצפה ב-2 באפריל 2021.

⁷ Jeremy Sharon, "Joint List condemns normalization with Sudan", *Jerusalem Post*, October 24, 2020, accessed at April 2, 2021.

⁸ אחמד חאזם, "אל-תטביע בין מואפקת אל-אנט'מה ורפצ' אל-שעוב" [הנורמליזציה בין קבלתה על-ידי המשטרים לדחייתה על-ידי העמים], כל אל-ערב, 10 בינואר 2021, נצפה ב-2 באפריל 2021.

לפתרון הבעיה הפלסטינית, ואף דחתה לא מכבר את יוזמת השלום הערבית שהייתה ההצעה הנדיבה ביותר שהוצגה בפניה.⁹ שיח' חוסאם אבו ליל, בכיר אחר בתנועה האסלאמית שהקים לפני שנים אחדות מפלגה חוץ-פרלמנטרית בשם "נאמנות ורפורמה", יצא נגד הסכם הנורמליזציה האחרון בין מרוקו לישראל. בהודעת מפלגתו נטען כי "העובדה שהנורמליזציה מגיעה ממשטר שעומד בראש 'ועדת ירושלים' היא לא רק סכין בגבה של הבעיה הפלסטינית אלא גם בירושלים ובמסגד אל-אקצא".¹⁰

המנהיגים הפוליטיים והדתיים נצמדו אפוא לעמדתה המסורתית של המנהיגות הערבית ולפיה הבעיה הפלסטינית עומדת בליבו של תהליך השלום בין העולם הערבי למדינת ישראל. על פי תפיסה זו, "הסדר כולל" פירושו שאסור למדינה ערבית כלשהי לצאת נגד אחדות השורה בוותיקים כלפי ישראל, וזאת כדי להבטיח שהעם הפלסטיני יקבל את זכויותיו במסגרת כל הסכם שלום אשר ייחתם בין ישראל למדינה ערבית.

עמדות בציבור הרחב: תמיכה בהסכמי הנורמליזציה וביקורת על עמדת המנהיגות

העיסוק בסוגייה הפלסטינית לא מעסיק כיום את הציבור הערבי הרחב כמו בעבר. מדובר בתהליך הדרגתי שנמשך כבר כמעט שני עשורים בהשפעת המשבר בתנועה הלאומית הפלסטינית בעקבות הפיצול הפוליטי בין שלטון פת"ח בגדה המערבית לשלטון החמאס ברצועת עזה. מתברר אפוא שבניגוד לעמדת המנהיגות הפוליטית, בציבור הערבי יש קולות אחרים שמביעים תמיכה מפורשת בהסכמי הנורמליזציה. סלמאן מצאלחה, פובליציסט ידוע, אמר כי "כל בר דעת יודע שהסכם הנורמליזציה בין ישראל לאיחוד האמירויות לא נועד לפתור את הסכסוך הישראלי-פלסטיני. [...] רק הישראלים והפלסטינים, היהודים והערבים היושבים בארץ הזאת, יכולים לפתור את הסכסוך ביניהם". הוא הגיע למסקנה כי הערבים בארץ לא צריכים להסס אלא לברך על כל צעד של נורמליזציה בין ישראל לעולם הערבי.¹¹

ביקורת חריפה הושמעה כלפי התנגדותם של חברי הרשימה המשותפת להסכם עם האמירויות. גילאל בנא, איש שיווק ותקשורת בחברה הערבית, מתח ביקורת חריפה על הצבעתם של חברי הרשימה המשותפת נגד ההסכם עם האמירויות. לדבריו, "זו טעות שההיסטוריה עוד תוכיח שהיא בלתי נסלחת. יציאתם המפורשת של חברי המשותפת נגד ההסכם עלולה לגרום לנזקים כבדים

⁹ שיח' אבראהים עבדאללה צרצור, "לא מברר לאי תטביע מע אל-אחתלאל אל-אסראילי" [אין שום צידוק לנורמליזציה עם הכיבוש הישראלי], **כל אל-ערב**, 3 בספטמבר 2020, נצפה ב-2 באפריל 2021.

¹⁰ "תעקיב חזב אל-ופא'א ואל-אצלאח עלא תטביע אל-עלאקאת בין אל-נט'אם אל-מעירבי ואל-מא'ססה אל-אסראיליה" [תגובת מפלגת הנאמנות והרפורמה לנרמול הקשרים בין המשטר המרוקאי והממסד הישראלי], **כל אל-ערב**, 13 בדצמבר 2020, נצפה ב-2 באפריל 2021.

¹¹ סלמאן מצאלחה, "מה הקפיץ את חברי המשותפת?", **הארץ**, 23 באוגוסט 2020, נצפה ב-2 באפריל 2021.

לתדמיתם של אזרחי ישראל הערבים באיחוד האמירויות ובמדינות ערביות נוספות, שיכולות לפתוח את הדלתות לאזרחי ישראל הערבים, כפי שירדן עשתה כאשר קיבלה ומימנה את לימודיהם של אלפי סטודנטים ערבים. בהצבעתם נגד ההסכם הוכיחו חברי המשותפת שהם לא רק נגד מלחמה, אלא גם נגד השלום, ובמידה רבה - נגד כל מדינה ערבית שמעוניינת בקשר נורמלי וידידותי עם ישראל".¹²

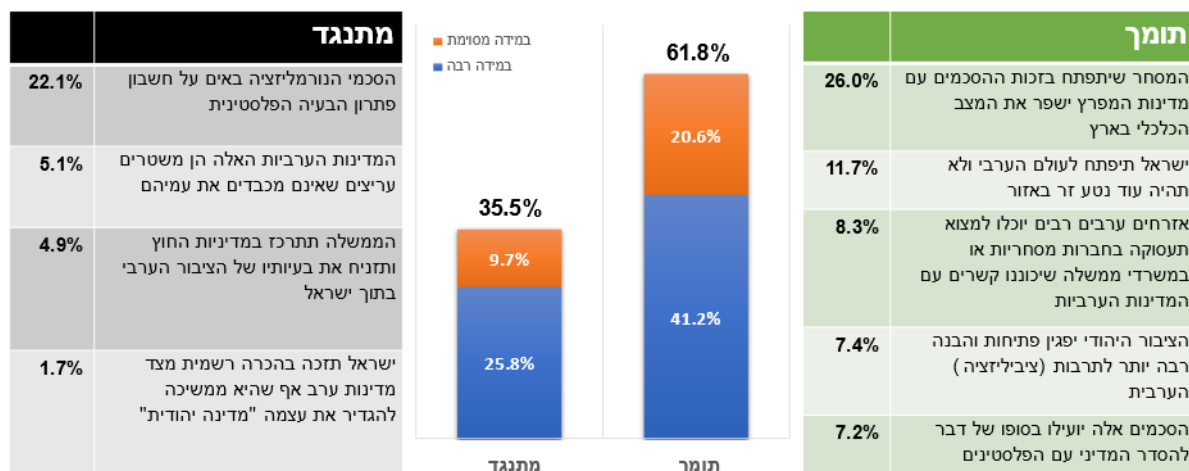
בעבור רבים בציבור הערבי אין כיום קשר הכרחי בין קידום השלום במזרח התיכון לבין הסדרת הסוגייה הפלסטינית. על פי סקר מעמיק שנערך בציבור הערבי בנובמבר 2020, חודשים אחדים לאחר החתימה על הסכמי אברהם, רוב הציבור (61.8% מהמשתתפים בסקר) תומך בהסכמי הנורמליזציה בין ישראל למדינות הערביות, בעיקר משיקולים כלכליים: 26.0% מהמשתתפים נימקו את תמיכתם בכך שקשרי המסחר שיתפתחו בעקבות ההסכמים עם מדינות המפרץ יביאו לשיפור המצב הכלכלי בישראל, ו-8.3% נוספים סברו שמספר גדול יותר של אזרחים ערבים יוכלו כעת למצוא תעסוקה בחברות מסחריות או במשרדי ממשלה אשר יקימו קשרים עם המדינות הערביות. סיבה נוספת לתמיכה בהסכמים נעוצה בהנחה שישראל תגלה עתה פתיחות רבה יותר לעולם הערבי ולא תישאר עוד נטע זר באזור (11.7%), כמו גם התקווה שהרוב היהודי בתוך ישראל יגלה מידה רבה יותר של פתיחות וקבלה לתרבות ולציוויליזציה הערבית (7.4%).¹³

לעומת זאת, חלק לא מבוטל בציבור הערבי מתנגד להסכמי הנורמליזציה (35.5% מהמשתתפים בסקר), בעיקר משום שההסכמים האלה באים על חשבון פתרון הבעיה הפלסטינית (22.1%). עם זאת, גם בנקודה זו אין הסכמה בציבור: 7.2% מהמשתתפים בסקר סברו שההסכמים דווקא עשויים לקדם את תהליך השלום בין ישראל לפלסטינים.

¹² גילאל בנא, "התנגדות הרשימה המשותפת להסכם - טעות בלתי נסלחת", ישראל היום, 17 באוקטובר 2020, נצפה ב-2 באפריל 2021.

¹³ הסקר נערך ביוזמת תוכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, מרכז משה דיין, אוניברסיטת תל אביב. ניתן לראות את הממצאים המלאים של הסקר [כאן](#).

איור 1: עמדות בציבור הערבי על הסכמי הנורמליזציה בין ישראל למדינות ערביות, נובמבר 2020



סיכום

בחלוף יותר משבעה עשורים להקמת מדינת ישראל המיעוט הערבי הוא חלק בלתי נפרד מהחברה הישראלית. האזרחים הערבים שואפים כיום להעמיק את השתלבותם בכל תחומי העשייה במדינה. עם זאת, לא ניתן להבין את השינויים באוריינטציה הפוליטית והלאומית שלהם מבלי לקחת בחשבון את השפעות המעגל החיצוני, קרי ההתפתחויות בעולם הערבי ובתנועה הלאומית הפלסטינית. מבחינה זו, העשור החולף היה מטלטל עבור רבים בחברה הערבית. נוסף על הפיצול הפוליטי בתנועה הלאומית הפלסטינית משנת 2006 בין שלטון הפתח בגדה המערבית לשלטון החמאס ברצועת עזה, אירועי "האביב הערבי" טלטלו את המרחב הערבי החיצוני וגרמו לקריסת המשענת המורלית של המיעוט הערבי.¹⁴ אם לא די בכך, חלק מהמדינות אשר לא חוו את טלטלות "האביב הערבי" פנו עתה לנרמל את יחסיהן עם ישראל, והיד עוד נטויה.

על רקע זה ניתן להבין מדוע רבים בציבור הערבי מקדמים בברכה את הסכמי הנורמליזציה בין ישראל לשכנותיה הערביות. התפיסה הרואה בערבים בישראל "גשר לשלום" שייכת לעבר הרחוק. האזרחים הערבים מבקשים כעת ליהנות בצורה ישירה מפירות השלום, מבלי להמתין לפתרון כולל של הסכסוך. ככל שמתרכז הקונפליקט הישראלי-הערבי החיצוני, כך הולך ומתגבש בחברה הערבית סדר יום חדש, אשר בשונה מן העבר כבר אינו כבול להתפתחויות החיצוניות הקשורות לקונפליקט בין ישראל לפלסטינים או לשכנותיה הערביות.

¹⁴ יוסרי חיזראן ומחמד ח'לאילה, נטושה לגורלה: החברה הערבית בישראל בצל "האביב הערבי" (אוניברסיטת תל אביב: מרכז משה דיין, 2019).

כל הזכויות שמורות למרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב. ניתן לעשות שימוש לא מסחרי בתכנים תוך ציון שמו של הכותב ומרכז משה דיין באוניברסיטת תל-אביב, בתוספת סימוכין וקישור למקור באתר של מרכז משה דיין, <https://dayan.org/he>.